

В.К. Гаркавко, Д.В. Портянко

О.І. СКВОРЦОВ – ВИДАТНИЙ ЕКОНОМІСТ-АГРАРНИК

Розглядається наукова спадщина, діяльність, світопоглядання видатного оригінального мислителя-економіста О.І. Скворцова, який поєднував в собі талант першокласного науковця-аграрника з першокласним спеціалістом в областях політекономії та сільгоспекономії.

Ключові слова: політична економія, сільськогосподарська економія, економіка землеробства, сільське господарство, сільськогосподарське виробництво.

У зв'язку з поширенням в агропромисловому виробництві в Україні ринкових методів господарювання актуального значення набуває вивчення історичного досвіду їхнього становлення в різних країнах світу та узагальнення цього досвіду в світовій економічній думці, перш за все в межах науки Сільськогосподарської економії. Ця економіко-теоретична наука викладалася у вітчизняних вищих навчальних закладах сільськогосподарського та економічного спрямування та була представлена академічними інституціями з однойменною назвою до початку 1930-х років. Вона була знищена свавільними рішеннями її провладних противників у період сталінізму як «буржуазна лженаука», бо не вписувалася в постулати ідеології «суцільної колективізації». Тому пошук шляхів подальшого розвитку вітчизняного сільськогосподарського виробництва передбачає звернення до науки Сільсько-

господарської економії та спадщини її провідних фахівців, серед яких чільне місце займає відомий вітчизняний економіст-аграрник О.І. Скворцов.

У 2013 р. минуло 165 років від дня народження, в 2014 р. – 100 років від дня смерті Олександра Івановича Скворцова – видатного науковця-аграрія й економіста, професора, згодом директора (з 1905 по 1906 рр.) Ново-Олександрійського інституту сільського господарства й лісоводства (нині – Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва), почесного члена Харківського товариства сільського господарства (з 1910 р.).

Агроном і економіст, бухгалтер і політеконом, керуючий маєтком, завідувач фермою і викладач, професор сільгоспекономії – такі різносторонні на перший погляд фахові уподобання характеризували особистість О.І. Скворцова, і де б він не працював, скрізь перш за все проявляв себе як кваліфікований спеціаліст найвищого ґатунку. Загальну ж відомість й визнання авторитету О.І. Скворцову як науковцю принесли його численні дослідження в області науки сільськогосподарської економії (дисертаційні дослідження, читання й публікація курсів лекцій, статей, підручників, монографій, доповідей тощо).

О.І. Скворцов народився в Саратові 17(29) травня 1848 р. Відомості про походження його батьків не встановлені. Втім відомо, що після смерті матері (1854 р.) разом з іншими дітьми хлопчик був відданий батьком на виховання до сім'ї німецьких колоністів й комерсантів Кеттерер, завдяки яким досконало вивчив німецьку мову, був залучений до комерційного середовища сільських господарів. Смерть батька (1861 р.) змусила 13-річного О.І. Скворцова достроково (з 7-го класу) призупинити навчання в гімназії, оскільки довелося працювати, щоб заробляти на життя.

По завершенні гімназії екстерном (1865 р.) О.І. Скворцов вступає до Петровської землеробської й лісової академії, розташованої в маєтку Петровсько-Розумовському поблизу Москви (згодом називалася Сільськогосподарська академія ім. К.А. Тімірязєва). Однак, у зв'язку з нещасним випадком

(травмою хребта) навчання в академії надовго (до 1876 р.) довелося призупинити. Закінчив Петровську академію О.І. Сковцов 3 грудня 1880 р. зі званням кандидата сільсько-го господарства.

Під час навчання в Петровській академії О.І. Сковцов активно займався видавничою діяльністю (опублікувавши, зокрема, лекції її професора К.А. Тімірязєва), брав участь в економічному гуртку, який очолював видатний сільгоспеконом І.І. Іванюков, розпочав друкувати перші власні наукові статті.

По закінченні академії О.І. Сковцов до весни 1882 р. працював керуючим приватним маєтком в Орловській губернії, а після повернення до Москви займався облаштуванням сільгоспвиставок, публікував статті з агрономічних питань.

За рекомендацією відомого сільгоспеконома О.М. Шишкіна з осені 1882 р. О.І. Сковцов зайняв посаду доцента в Ново-Олександрійському інституті сільського господарства й лісоводства (знаходився в Польщі, в Ново-Олександрії (зараз – м. Пулави) Люблінської губернії, на території колишнього маєтку князів Чарторижських, належав до Варшавської учбової округи), де згодом пропрацював на різних посадах понад тридцять років.

Навчально-педагогічна робота О.І. Сковцова в Ново-Олександрійському інституті розпочалася з читання лекцій з сільгоспекономії та рахівництва. Недовго (в 1883 р.) він завідував Консько-Вольським маєтком при інституті, а в 1884 р. витримав магістерський екзамен до Петровської землеробської й лісової академії.

Підсумком творчих зусиль О.І. Сковцова, в якому узагальнилися його попередні пошуки в галузі науки «Сільсько-господарська економія», стала магістерська дисертація «Вплив парового транспорту на сільське господарство. Дослідження в галузі економіки землеробства» (1890 р.), захист якої відбувся в 1891 р. в Петровській академії (схвальний відгук отримала у таких видатних сільгоспекономів як О.М. Шишкін, І.І. Іванюков, О.Ф. Фортунатов (члени комісії з захисту), а також від видатного науковця-аграрія І.О. Стебута). Показуючи функціональний взаємозв'язок між розвитком парового

транспорту (залізничного, водного) й зниженням витрат на доставляємо на ринок сільгосппродукцію О.І. Сковцов розкрив позитивний вплив покращення шляхів транспортних сполучень також й на розвиток промисловості та торгівлі, впорядкування ціноутворення, сприяння інтенсифікації сільгоспвиробництва й раціоналізації економічного районування і, як наслідок, загальному покращенню життя суспільства (зокрема, шляхом нівелювання голодівок, які на думку О.І. Сковцова мали місце в країні у зв'язку з прорахунками агрономічного облаштування вітчизняних сільгоспприємств).

Наукові погляди О.І. Сковцова лягли в основу його громадянської позиції як аргументи, коли він, будучи вже з 1891 р. на посаді професора Ново-Олександрійського інституту брав активну участь в боротьбі з тими, хто прагнув перетворити цей вищий навчальний заклад у середньо-промислове училище. Саме у відповідь на записку О.І. Сковцова на ім'я царя Олександра III до Ново-Олександрії в 1891 р. в якості ревизора Міністерства народної освіти був відряджений В.В. Докучаєв, який згодом, виконуючи обов'язки вже директора інституту, при активній співучасті й за проектом О.І. Сковцова (помічника директора), провів реформу інституту (після евакуації у зв'язку з початком першої світової війни у 1914 р. Ново-Олександрійський інститут сільського господарства й лісоводства було евакуйовано до Харкова, де він знаходиться й нині та носить назву Національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва).

Після того, як В.В. Докучаєв у 1895 р. залишив управління інститутом О.І. Сковцов виконував обов'язки його директора до призначення нового.

Перебуваючи з 1891 р. на адміністративній роботі, О.І. Сковцов окрім помічника й виконувача обов'язків директора Ново-Олександрійського інституту був членом правління та інших органів його управління, в 1903–1912 рр. завідував дослідною фермою при інституті тощо. З 1905 до 1906 рр. був першим виборним директором інституту, а з заснуванням «Гуртка любителів природознавства, сільського господарства й лісоводства» протягом багатьох років був його незмінним

головою, зробивши на засіданнях чимало доповідей з агрономічної й сільгоспеконімічної тематики.

Водночас за дорученням Міністерства народної освіти О.І. Скворцов брав активну участь в обговоренні питань розвитку сільгоспосвіти в країні: розробляв статuti навчальних сільгоспзакладів різних рівнів в різних містах країни (Рязань, Красноуфімськ, Саратов), готував доповіді й статті присвячені як загальному стану сільгоспосвіти, так й проблемам викладання тощо.

Видатною подією в науковій творчості О.І. Скворцова стало обрання його почесним членом Харківського товариства сільського господарства (на річному засіданні 11–12 травня 1910 р.), що стало свідченням визнання заслуг вченого в області науково-дослідницьких пошукань й виданні наукових праць з економічної й сільськогосподарської тематики, науково-педагогічної, виховної й адміністративної діяльності в Ново-Олександрії.

Однак, згодом, у зв'язку з серйозним погіршенням здоров'я (хворобою астми), після літнього лікування, з 1 вересня 1913 р. О.І. Скворцов змушений був вийти у відставку. Поливши роботу в Ново-Олександрії він повернувся до себе на батьківщину в Саратов, де на запрошення місцевого Губернського земства взяв дієву участь в організації і веденні, та став директором відкритих там Вищих сільськогосподарських курсів. Однак проблеми зі здоров'ям стали посилюватися у зв'язку з несподіваною застудою у кінці грудня 1913 р., що викликало спершу запалення легенів, а згодом й летальний наслідок. Помер О.І. Скворцов на 66-му році життя о другій годині ночі 1(14) січня 1914 р. Похований в Саратові поруч з могилою М.Г. Чернишевського, якого завжди високо цінував.

Смерть О.І. Скворцова отримала широкий відгук в наукових колах країни. Зокрема, в спеціально присвяченому пам'яті видатного вченого засіданні Вільного економічного товариства, некрологах написаних П.Б. Струве, М.І. Туган-Барановським, М.І. Придорогіним, його учнями й послідовниками вчення, О.І. Скворцов характеризувався як оригінальний й незалежний мислитель-економіст, який талановито поєднував в одній

особі першокласного спеціаліста з сільського господарства з першокласним спеціалістом з політичної економії, сільгоспеконімії, інших галузей знань, що вважалось явищем вельми рідким для вітчизняних умов. За значимістю внеску у світову економічну думку О.І. Скворцова порівнювали з такими видатними особистостями як Й.-Г. фон Тюнен, К.-Й. Родбертус-Ягецов, М.І. Зібер, відмічали як істинного ненародницького марксиста, якому, втім, в силу оригінального, явно вираженого буржуазного образу сприйняття думок, соціологічна сторона марксизму була не притаманна.

За роки роботи в Ново-Олександрії О.І. Скворцов підготував цілу плеяду прекрасних талановитих науковців, серед яких були такі представники науки сільськогосподарської економії як О.М. Челінцев, Б.Д. Бруцкус, М.М. Кажанов (який згодом, з 1928 по 1929 рр. був першим директором першого в Харкові НДІ Економіки й організації сільського господарства) та багато ін.

Серед віднайдених понад ніж ста праць О.І. Скворцова містяться десятки статей та інших публікацій в журналах й енциклопедіях, доповідей на з'їздах та інших зібраннях з питань сільгоспосвіти, оцінки сільгоспкапіталів й факторів сільгоспвиробництва, меліораційного кредитування, здольщини, організації сільгосппраці, проведення суспільних сільгоспробіт, організації сівозмін, тваринництва, сільгоспрахівництва, кормовиробництва, хлібної торгівлі, ціноутворення на сільгосппродукцію й формування тарифів та мит на сільгоспперевезення, оцінки неринкових продуктів в сільському господарстві, ренти, прибутку, проценту й оподаткування в сільгоспвиробництві, заснування поземельного банку, сільгоспрайонування, природознавства, агрономії, суспільствознавства, укладання зовнішньоторговельних угод та ін., а також про діяльність В.В. Докучаєва на посаді директора Ново-Олександрійського інституту.

Серед фундаментальних праць О.І. Скворцова слід виділити «Економічні етюди. Економічні причини голодовок в Росії й заходи до їхнього усунення» (1894 р.), «Основи політичної економії» (1898 р.), «Основи економіки землеробства» (в

трьох частинах, 1900–1903 рр.), «Аграрне питання й Державна Дума» (1906 р.).

Головна з усіх фундаментальних праць О.І. Скворцова «Основи економіки землеробства» стала свого роду творчим підсумком наукового життя вченого. Увібравши в себе найкращі попередні розробки автора з сільськогосподарської економії та узагальнивши їх у вигляді навчального матеріалу, вона стала одним з найкращих вітчизняних підручників з цієї науки, витримавши п'ять перевидань, використовувалася для навчання до початку 30-х років ХХ ст. (впритул до знищення сільгоспекономії як «буржуазної лженауки» внаслідок сталінських репресій). У зазначеній праці, сформувавши предмет сільськогосподарської економії (синонім – економіки землеробства) як науки, що вивчає взаємодію суспільно-економічних й природно-історичних умов землеробського господарства, закони утворення ренти при різних природних та суспільних умовах й показує прийоми досягнення її максимізації при раціональному поєднанні факторів виробництва, О.І. Скворцов визначає її місце серед інших наук, методи її вивчення, найважливіші розділи, дає нарис її еволюції.

У сучасних реаліях новітнього агроекономічного розвитку України задля пошуку дійових заходів сталого економічного зростання в галузі сільськогосподарського виробництва в практичному їхньому застосуванні творча спадщина, залишена нам О.І. Скворцовим вимагає підняття із забуття та глибокого переосмислення як така, що в багатьох напрямках стає актуальною й на сьогоднішній день. Тому, з точки зору такого підходу пропозиції переглянути питання розвитку й поновлення сільськогосподарської економії як науки у вітчизняних ВНЗ агрономічного та економічного спрямування разом з гідним представленням економічного вчення О.І. Скворцова в розділі історії економіки та економічної думки виглядають досить слушними.

Основні праці з наукового доробку О.І. Скворцова

1. *Основания политической экономии* / Составил А. Скворцов. – С.-Петербург : Издание О.Н. Поповой. Типография И. Гольдберга, 1898. – IX с., 433 с.
2. *Скворцов А.И.* Аграрный вопрос и Государственная дума / А.И. Скворцов. – С.-Петербург : Типография И.Н. Скороходова, 1906. – II с., 143 с.
3. *Скворцов А.* Влияние парового транспорта на сельское хозяйство. Исследование в области экономики земледелия / А. Скворцов. – Варшава : В типографии Марии Земкевич, 1890. – VIII с., VI с., 701 с.
4. *Скворцов А.И.* Основы экономики земледелия. Руководство для высших сельско-хозяйственных учебных заведений, техникумов и для самообразования. I. Факторы земледельческого хозяйства / А.И. Скворцов. – Изд. 5-е, с доп. и изм., внесёнными Н.Н. Кажановым и М.А. Скворцовым, под общ. ред. Н.Н. Кажанова. – Ленинград : Изд-во Брокгауз-Ефрон, 1925. – 350 с.
5. *Скворцов А.И.* Основы экономики земледелия. Руководство для высших сельско-хозяйственных учебных заведений, техникумов и для самообразования. II. Учение о формах хозяйства / А.И. Скворцов. – Изд. 4-е, с доп. и изм., внесёнными Н.Н. Кажановым и М.А. Скворцовым, под общ. ред. Н.Н. Кажанова. – Ленинград : Изд-во Брокгауз-Ефрон, 1925. – 224 с. – [Список трудов А.И. Скворцова. – С. 226–239 ; О значении и работах А.И. Скворцова. – С. 239–240].
6. *Скворцов А.И.* Основы экономики земледелия. Руководство для высших сельско-хозяйственных учебных заведений, техникумов и для самообразования. III. Организация сельско хозяйственного предприятия и сельско-хозяйственное счетоводство / А.И. Скворцов. – Изд. 3-е, с доп. и изм., внесёнными Н.Н. Кажановым и М.А. Скворцовым, под общ. ред. Н.Н. Кажанова. – Ленинград : Изд-во Брокгауз-Ефрон, 1927. – 404 с.
7. *Скворцов А.И.* Экономические этюды. I. Экономические причины голодовок в России и меры к их устранению / А.И. Скворцов. – С.-Петербург : Типография И.Н.Скороходова, 1894. – 185 с., II с.

Головні публікації про вченого

1. *Анисимов В.И.* «А.И. Скворцов» [некролог] / В.И. Анисимов // Вестник сельского хозяйства. Ежедневное издание Московского общества сельского хозяйства по всем вопросам сельского хозяйства, земской агрономической деятельности и кооперации. Орган общества взаимопомощи русских агрономов (с 1904 г.). Орган общества взаимопомощи агрономов среднего образования (с 1907 г.); ред. А. Дояренко. – № 2. Москва, воскресенье, 12 января 1914 года. Год XV. – С. 3–4.
2. *Бельчиков П.* «Профессор А.И. Скворцов (Некролог)» / П. Бельчиков // Земледельческая газета. – С.-Петербург : Департамент Земледелия, 1914. – № 3. – С. 84–85.
3. *Бруцкус Б.Д.* «А.И. Скворцов и аграрный вопрос» / Б.Д. Бруцкус // Агрономический Журнал. – Издание Харьковского общества сельского хозяйства. – 1917 год. – Вып. 5–6. – С. 3–18.
4. *Бруцкус Б.Д.* «Памяти А.И. Скворцова (речь)» / Б.Д. Бруцкус // Труды Императорского Вольного Экономического Общества. – С.-Петербург : Тип. М.П. Фроловой, 1914. – Кн. 1–2. – С. 58.
5. В вольном экономическом обществе // Речь. Ежедневная политическая, литературная и экономическая газета. Основана Ю.Б. Баком. – № 73 (2732). – С.-Петербург, воскресенье, 16(29) марта 1914 г. – С. 5.
6. *Гаркавко В.К.* Творчий шлях і наукова діяльність О.І. Скворцова – економіста-аграрія, представника науки «Сільськогосподарська економія» / В.К. Гаркавко // Історія народного господарства та економічної думки України : зб. наук. праць. – Вип. 41. – К. : ДУ «Ін-т економіки та прогнозування України», 2008. – С. 238–254.
7. *Еремеева Ю.С.* Что сделал А.И. Скворцов для крестьян (Доклад) / Ю.С. Еремеева // Труды Императорского Вольного Экономического Общества. – С.-Петербург : Тип. М.П. Фроловой, 1914. – Кн. 1–2. – С. 49–57.
8. *Кажанов Н.Н.* «А.И. Скворцов в истории экономической мысли» / Н.Н. Кажанов // Скворцов А.И. Основы экономики земледелия. Руководство для высших сельско-хозяйственных учебных заведений, техникумов и для самообразования. I. Факторы земледельческого хозяйства. – Изд. 5-е, с доп. и изм., внесёнными Н.Н. Кажановым и М.А. Скворцовым, под общ. ред. Н.Н. Кажанова. – Ленинград : Изд-во Брокгауз-Ефрон, 1925. – С. 5–10.
9. *Кажанов Н.* «Александр Иванович Скворцов. (Краткий биографический очерк)» / Н. Кажанов // Скворцов А.И. Хозяйственные районы Европейской России. Вып. I. – С.-Петербург : Тип. Редакции период. изданий М-ва Финансов, 1914. – С. III–XIV.
10. *Кажанов Н.* Как подходил А.И. Скворцов к исследованию вопросов экономики земледелия. (Несколько слов памяти покойного учителя) / Н. Кажанов // Земледельческая газета. – С.-Петербург : Департамент земледелия, 1914. – № 4. – С. 110–111.
11. *Кажанов Н.Н.* Одна из черт научного мирозерцания А.И. Скворцова как агронома-мыслителя. (Речь) / Н.Н. Кажанов // Труды Императорского Вольного Экономического Общества. – С.-Петербург : Тип. М.П. Фроловой, 1914. – Кн. 1–2. – С. 44–48.
12. *Кажанов Н.Н.* «Памяти А.И. Скворцова (Некролог)» / Н.Н. Кажанов // Сельское Хозяйство и Лесоводство. Журнал Главного Управления Землеустройства и Земледелия. – С.-Петербург, 1914. – Январь. – С. 75–83.
13. *Локоть Т.* «Проф. А.И. Скворцов, как заведующий фермой Ново-Александрийского Института. Речь, сказанная на торжественном Собрании Агрономического кружка Н.-А. Института, в 1914 г., посвящённом памяти А.И. Скворцова» / Т. Локоть // Записки Ново-Александрийского Института Сельского Хозяйства и Лесоводства. – Том XXV. – Выпуск второй ; редакторы: А. Алов, А. Марченко, И. Широких. – Часть неофициальная. – Харьков : Тип. Б. Бенгис, 1916. – С. 117–123.
14. *Медведев Б.* «Памяти Александра Ивановича Скворцова» [некролог] / Б. Медведев // Сельско-Хозяйственный Вестник Юго-Востока. Двухнедельный сельско-хозяйственный и экономич. журнал. – Издание Саратовского Общества Сельского хозяйства. – IV-й год изд. – № 2-й. 18 января 1914 г. – С. 5–7.
15. *М-ч К.А.* «Памяти Александра Ивановича Скворцова» [некролог] // Агрономический Журнал. – Издание Харьковского общества сельского хозяйства. – 1914 год. – Кн. 1. – С. 136–137.
16. *П.И.Б.* «Профессор А.И. Скворцов» [некролог] // Земледельческая газета. – С.-Петербург : Департамент Земледелия, 1914. – № 1. – С. 21.
17. *Памяти проф. А.И. Скворцова.* 9 февраля, в 40-й день по кончине... // Сельско-Хозяйственный Вестник Юго-Востока. Двухнедельный сельско-хозяйственный и экономич. журнал. Изда-

---

ние Саратовского Общества Сельского Хозяйства. – IV-й год изд. – № 4. – 15 февраля 1914 г. – С. 21.

18. Придорогин [М.]. Памяти Александра Ивановича Скворцова / М. Придорогин // Сельско-Хозяйственный Вестник Юго-Востока. Двухнедельный сельско-хозяйственный и экономич. журнал. – Издание Саратовского Общества Сельского Хозяйства. – IV-й год изд. – № 3. – 1 февраля 1914 г. – С. 18–19.
19. Струев П. Листки. I. Памяти А.Х. Христофорова. II. Памяти А.И. Скворцова / П. Струев // Русская мысль. Ежемесячное литературно-политическое издание. – 1914. – Кн. II. – С. 161–166.
20. Туган-Барановский М. «Памяти А.И. Скворцова» [некролог] / М. Туган-Барановский // Речь. Ежедневная политическая, литературная и экономическая газета. Основана Ю.Б. Баком. – № 16(2685). – С.-Петербург, пятница, 17(30) января 1914 г. – С. 2.

Транслітерований список джерел

Osnovni pratsi z naukovogo dorobku O.I. Skvortsova

1. Osnovaniya politicheskoi ekonomii / Sostavil A. Skvortsov. – S.-Peterburg : Izdanie O.N. Popovoi. Tipografiya I. Gol'dberga, 1898. – I Kh s., 433 s. [in Russian]
2. Skvortsov A.I. Agrarnyi vopros i Gosudarstvennaya дума / A.I. Skvortsov. – S.-Peterburg : Tipografiya I.N. Skorokhodova, 1906. – II s., 143 s. [in Russian]
3. Skvortsov A. Vliyanie parovogo transporta na sel'skoe khozyaistvo. Issledovanie v oblasti ekonomiki zemledeliya / A. Skvortsov. – Varshava : V tipografii Marii Zemkevich, 1890. – VIII s., VI s., 701 s. [in Russian]
4. Skvortsov A.I. Osnovy ekonomiki zemledeliya. Rukovodstvo dlya vysshikh sel'sko-khozyaistvennykh uchebnykh zavedenii, tekhnikumov i dlya samoobrazovaniya. I. Faktory zemledel'cheskogo khozyaistva / A.I. Skvortsov. – Izd. 5-e, s dop. i izm., vnesennymi N.N. Kazhanovym i M.A. Skvortsovym, pod obshch. red. N.N. Kazhanova. – Leningrad : Izd-vo Brokgauz-Efron, 1925. – 350 s. [in Russian]
5. Skvortsov A.I. Osnovy ekonomiki zemledeliya. Rukovodstvo dlya vysshikh sel'sko-khozyaistvennykh uchebnykh zavedenii, tekhnikumov i dlya samoobrazovaniya. II. Uchenie o formakh khozyaistva / A.I. Skvortsov. – Izd. 4-e, s dop. i izm., vnesennymi N.N. Ka-

---

zhanovym i M.A. Skvortsovym, pod obshch. red. N.N. Kazhanova. – Leningrad : Izd-vo Brokgauz-Efron, 1925. – 224 s. – [Spisok trudov A.I. Skvortsova. – S. 226–239; O znachenii i rabotakh A.I. Skvortsova. – S. 239–240]. [in Russian]

6. Skvortsov A.I. Osnovy ekonomiki zemledeliya. Rukovodstvo dlya vysshikh sel'sko-khozyaistvennykh uchebnykh zavedenii, tekhnikumov i dlya samoobrazovaniya. III. Organizatsiya sel'sko-khozyaistvennogo predpriyatiya i sel'sko-khozyaistvennoe schetovodstvo / A.I. Skvortsov. – Izd. 3-e, s dop. i izm., vnesennymi N.N. Kazhanovym i M.A. Skvortsovym, pod obshch. red. N.N. Kazhanova. – Leningrad : Izd-vo Brokgauz-Efron, 1927. – 404 s. [in Russian]
7. Skvortsov A.I. Ekonomicheskie etyudy. I. Ekonomicheskie prichiny golodovok v Rossii i mery k ikh ustraneniyu / A.I. Skvortsov. – S.-Peterburg : Tipografiya I.N. Skorokhodova, 1894. – 185 s., II s. [in Russian]

Golovni publikatsii pro vchenogo

1. Anisimov V.I. «A.I. Skvortsov» [neкролог] / V.I. Anisimov // Vestnik sel'skogo khozyaistva. Ezhdnevnoe izdanie Moskovskogo obshchestva sel'skogo khozyaistva po vsem voprosam sel'skogo khozyaistva, zemskoi agronomicheskoi deyatel'nosti i kooperatsii. Organ obshchestva vzaimopomoshchi russkikh agronomov (s 1904 g.). Organ obshchestva vzaimopomoshchi agronomov srednego obrazovaniya (s 1907 g.) ; red. A. Doyarenko. – № 2. Moskva, voskresen'e, 12 yanvarya 1914 goda. God KhV. – S. 3–4. [in Russian]
2. Bel'chikov P. «Professor A.I. Skvortsov (Nekrolog)» / P. Bel'chikov // Zemledel'cheskaya gazeta. – S.-Peterburg : De-partament Zemledeliya, 1914. – № 3. – S. 84–85. [in Russian]
3. Brutskus B.D. «A.I. Skvortsov i agrarnyi vopros» / B.D. Brutskus // Agronomicheskii Zhurnal. – Izdanie Khar'kovskogo obshchestva sel'skogo khozyaistva. – 1917 god. – Vyp. 5–6. – S. 3–18. [in Russian]
4. Brutskus B.D. «Pamyati A.I. Skvortsova (rech')» / B.D. Brutskus // Trudy Imperatorskogo Vol'nogo Ekonomicheskogo Obshchestva. – S.-Peterburg : Tip. M.P. Frolovoi, 1914. – Кн. 1–2. – S. 58. [in Russian]
5. V vol'nom ekonomicheskom obshchestve // Rech'. Ezhdnevnyaya politicheskaya, literaturnaya i ekonomicheskaya gazeta. Osnovana

- Yu.B. Bakom. – № 73 (2732). – S.-Peterburg, voskresen'e, 16(29) marta 1914 g. – S. 5. [in Russian]
6. *Garkavko V.K.* Tvorchyi shlyakh i naukova diyalnist O.I. Skvortsova – ekonomista-agrariya, predstavnyka nauky «Silskogospodarska ekonomiya» / V.K. Garkavko // Istoriya narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy : zb. nauk. prats. – Vyp. 41. – K. : DU «In-t ekonomiky ta prognozuvannya Ukrainy», 2008. – S. 238–254. [in Ukrainian]
  7. *Eremeeva Yu.S.* Chto sdela A.I. Skvortsov dlya krest'yan (Doklad) / Yu.S. Eremeeva // Trudy Imperatorskogo Vol'nogo Ekonomicheskogo Obshchestva. – S.-Peterburg : Tip. M.P. Frolovoi, 1914. – Kn. 1–2. – S. 49–57. [in Russian]
  8. *Kazhanov N.N.* «A.I. Skvortsov v istorii ekonomicheskoi mysli» / N.N. Kazhanov // Skvortsov A.I. Osnovy ekonomiki zemledeliya. Rukovodstvo dlya vysshikh sel'sko-khozyaistvennykh uchebnykh zavedenii, tekhnikumov i dlya samoobrazovaniya. I. Faktory zemledel'cheskogo khozyaistva. – Izd. 5-e, s dop. i izm., vnesennymi N.N. Kazhanovym i M.A. Skvortsovym, pod obshch. red. N.N. Kazhanova. – Leningrad : Izd-vo Brokgauz-Efon, 1925. – S. 5–10. [in Russian]
  9. *Kazhanov N.* «Aleksandr Ivanovich Skvortsov. (Kratkii biograficheskii ocherk)» / N. Kazhanov // Skvortsov A.I. Khozyaistvennye raiony Evropeiskoi Roscii. Vyp. I. – S.-Peterburg : Tip. Redaktsii period. izdaniy M-va Finansov, 1914. – S. III–XIV. [in Russian]
  10. *Kazhanov N.* Kak podkhodil A.I. Skvortsov k issledovaniyu voprosov ekonomiki zemledeliya. (Neskol'ko slov pamyati pokoinogo uchitelya) / N. Kazhanov // Zemledel'cheskaya gazeta. – S.-Peterburg : Departament zemledeliya, 1914. – № 4. – S. 110–111. [in Russian]
  11. *Kazhanov N.N.* Odnazh chert nauchnogo mirosozertsaniya A.I. Skvortsova kak agronoma-myslitya. (Rech') / N.N. Kazhanov // Trudy Imperatorskogo Vol'nogo Ekonomicheskogo Obshchestva. – S.-Peterburg : Tip. M.P. Frolovoi, 1914. – Kn. 1–2. – S. 44–48. [in Russian]
  12. *Kazhanov N.N.* «Pamyati A.I. Skvortsova (Nekrolog)» / N.N. Kazhanov // Sel'skoe Khozyaistvo i Lesovodstvo. Zhurnal Glavnogo Upravleniya Zemleustroistva i Zemledeliya. – S.-Peterburg, 1914. – Yanvar'. – S. 75–83. [in Russian]
  13. *Lokot' T.* «Prof. A.I. Skvortsov, kak zaveduyushchii fermoi Novo-Aleksandriiskogo Instituta. Rech', skazannaya na torzhestvennom Sobranii Agronomicheskogo kruzha N.-A. Instituta, v 1914 g., pos-

- vyashchenom pamyati A.I. Skvortsova» / T. Lokot' // Zapiski Novo-Aleksandriiskogo Instituta Sel'skogo Khozyaistva i Lesovodstva. – Tom XXV. – Vypusk vtoroi ; redaktery: A. Alov, A. Marchenko, I. Shirokikh. – Chast' neofitsial'naya. – Khar'kov : Tip. B. Bengis, 1916. – S. 117–123. [in Russian]
14. *Medvedev B.* «Pamyati Aleksandra Ivanovicha Skvortsova» [nekrolog] / B. Medvedev // Sel'sko-Khozyaistvennyi Vestnik Yugo-Vostoka. Dvukhnedel'nyi sel'sko-khozyaistvennyi i ekonomich. zhurnal. – Izdanie Saratovskogo Obshchestva Sel'skogo khozyaistva. – IV-i god izd. – № 2-i. 18 yanvarya 1914 g. – S. 5–7. [in Russian]
  15. *M-ch K.A.* «Pamyati Aleksandra Ivanovicha Skvortsova» [nekrolog] // Agronomicheskii Zhurnal. – Izdanie Khar'kovskogo obshchestva sel'skogo khozyaistva. – 1914 god. – Kn. 1. – S. 136–137. [in Russian]
  16. P.I.B. «Professor A.I. Skvortsov» [nekrolog] // Zemledel'cheskaya gazeta. – S.-Peterburg : Departament Zemledeliya, 1914. – № 1. – S. 21. [in Russian]
  17. Pamyati prof. A.I. Skvortsova. 9 fevralya, v 40-i den' po konchine... // Sel'sko-Khozyaistvennyi Vestnik Yugo-Vostoka. Dvukhnedel'nyi sel'sko-khozyaistvennyi i ekonomich. zhurnal. Izdanie Saratovskogo Obshchestva Sel'skogo Khozyaistva. – IV-i god izd. – № 4. – 15 fevralya 1914 g. – S. 21. [in Russian]
  18. *Pridorogin [M.].* Pamyati Aleksandra Ivanovicha Skvortsova / M. Pridorogin // Sel'sko-Khozyaistvennyi Vestnik Yugo-Vostoka. Dvukhnedel'nyi sel'sko-khozyaistvennyi i ekonomich. zhurnal. – Izdanie Saratovskogo Obshchestva Sel'skogo Khozyaistva. – IV-i god izd. – № 3. – 1 fevralya 1914 g. – S. 18–19. [in Russian]
  19. *Struve P.* Listki. I. Pamyati A.Kh. Khristoforova. II. Pamyati A.I. Skvortsova / P. Struve // Russkaya mysl'. Ezhemesyachnoe literaturno-politicheskoe izdanie. – 1914. – Kn. II. – S. 161–166. [in Russian]
  20. *Tugan-Baranovskii M.* «Pamyati A.I. Skvortsova» [nekrolog] / M. Tugan-Baranovskii // Rech'. Ezhednevnyaya politicheskaya, literaturnaya i ekonomicheskaya gazeta. Osnovana Yu.B. Bakom. – № 16(2685). – S.-Peterburg, pyatnitsa, 17(30) yanvarya 1914 g. – S. 2. [in Russian]

Одержано 8.10.2013.